

і аднаго асобага атрада партызаны Міншчыны прымалі актыўны ўдзел. Па Баранавіцкай вобласці гэтыя лічбы складаюць: для брыгад (з 26 дзеючых) – 3 і 3 адпаведна, для асобых атрадаў (з 11) – дзве, створаныя на Міншчыне. Для Брэсцкай вобласці: па брыгадах (з 11) – дзве і адна, па асобых атрадах (з 27) – адна і дзве адпаведна. Па Вілейскай вобласці: у стварэнні 3 з 18 брыгад партызаны Міншчыны прымалі актыўны ўдзел, з 7 асобых атрадаў тут былі створаны дзве. Па Пінскай вобласці: у фарміраванні адной з 7 брыгад партызаны Міншчыны прымалі актыўны ўдзел, быў створаны адзін з 9 асобных атрадаў. Акрамя таго, партызаны Міншчыны прынялі ўдзел у фарміраванні дзвюх з 14 партызанскіх брыгад, дзеючых у гады Вялікай Айчаннай вайны на тэрыторыі Палескай вобласці.

У цэлым на тэрыторыі Міншчыны было створана 7 партызанскіх брыгад і 11 асобых атрадаў, пасля накіраваных у іншыя вобласці Беларусі. Акрамя таго, у стварэнні яшчэ 12 брыгад і 3 асобых атрадаў прымаўся актыўны ўдзел.

Такім чынам, у перыяд з сакавіка 1943 г. па ліпень 1944 г. партызанскі рух актыўна распаўсюджваецца з тэрыторыі Мінскай вобласці на суседнія, галоўным чынам у Беластоцкую, Палескую, Баранавіцкую і Брэсцкую.

Такім чынам, мэтанакіраваная дзейнасць ЦК КП(б)Б, падпольнага абласнога, раённых партыйных і камсамольскіх органаў і арганізацый, а таксама барацьба шматлікіх тысяч партыётаў у тыле ворага засведчыла тое, што Мінская вобласць стала найважнейшым цэнтрам арганізацыі антыгерманскага супраціўлення на ўсёй тэрыторыі Беларусі.

Літаратура і крыніцы

1. Беларусь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 / А. Коваленя (рук. авт. кол.), А.М. Литвин, В.И. Кузьменко

[и др.]. – Минск: БЕЛТА, 2005. – 544 с.

2. Белорусская ССР: краткая энцикл. В 5 т. / под ред. П.В. Бровки [и др.]. – Минск: Гл. ред. Бел. Сов. Энцикл., 1979. – Т. 1. – 768 с.
3. Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны. В 3 т. / редкол.: А.Т. Кузьмин (гл. ред.) [и др.]. – Минск: Беларусь, 1984. – Т. 2. – 551 с.
4. Козак, К.И. Германский оккупационный режим на территории Беларуси. 1941 – 1944 гг.: Историография и источники / К.И. Козак; под ред. А.А. Ковалени. – Минск: БГУ, 2006. – 268 с.
5. Партизанские формирования Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 – июль 1944). – Минск: Беларусь, 1983. – 765 с.
6. Пономаренко, П.К. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков. 1941–1944 / П.К. Пономаренко. – М.: Наука, 1986. – 440 с.
7. Романов, А.А. Действия партизанских формирований СССР на временно оккупированной территории в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. (Северо-Западное стратегическое направление) / А.А. Романов. – Нижний Новгород: Нижегородский гуманитарный центр, 2005. – 502 с.
8. Учет боевых операций партизанских бригад и отрядов по Минской области // Национальный архив Республики Беларусь (НА РБ). – Фонд 3500. – Оп. 4. – Д. 9.

Summary

During the Great Patriotic War guerrilla movement against German invaders in Belarus was more powerful than in other territories of the Soviet Union occupied by the enemy. Figures tell own tale on this: on the territory of the Belorussian SSR during the years of invasion there were 213 active guerrilla brigades and 258 separate regiments with total strength approximately 370000 men, and somewhat 400000 men made so-called guerrilla reserve. Fighting against the invaders was also conducted by 70000 undergrounds. By the summer 1944 (the beginning of the «Bagration» campaign) more than 60 % of the territory had been cleaned up by the guerrillas. Belarus can be proud within its right of the honorable name «guerrilla republic». As the latest scientific research and archival data show, in general a great impact to the enlargement of guerrilla activities against German invaders was made by the guerrillas from Minsk and the region.

Паступіў у рэдакцыю 12.04.2011 г.

УДК 94(476):35

В.І. Якаўчук,

доктар гістарычных навук, дацэнт кафедры тэорыі і практыкі дзяржаўнага кіравання
Інстытута дзяржаўнай службы Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь;

А.В. Мантур,

ваенны камісар Гродзенскай вобласці

ГІСТАРЫЧНЫ АНАЛІЗ І СУЧАСНЫЯ ПРАБЛЕМЫ КАМПЛЕКТАВАННЯ УЗБРОЕННЫХ СІЛ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Аналіз войнаў і ўзброеных канфліктаў сучаснасці паказвае, што яны ўяўляюць сабой не толькі ўзброеную барацьбу, але і эканамічнае спаборніцтва дзяржаў, якое залежыць ад мноства фактараў. Да ліку адной са скла-

довых, што вызначае ваенную моц дзяржавы, адносяцца людскія рэсурсы. Яны аказваюць прамое ўздзеянне на ваенныя магчымасці супрацьборствующих бакоў і ў рэзультате на ход і вынік узброенай барацьбы. Колькасць кадра-

вых войскаў і ваенна-падрыхтаваных рэзерваў, магчымасці папаўнення Узброеных сіл (далей. – УС) і фарміравання злучэнняў і часцей рэзерву вызначаюцца сацыяльна-эканамічнай структурай грамадства, колькасцю і якасным складам насельніцтва, яго адносінамі да ваенна-палітычнага курсу дзяржавы і да арміі. Маральна-псіхалагічны стан і культурна-тэхнічны ўзровень людскіх рэсурсаў непасрэдна адлюстроўваюцца на маральным духу войск і ступені іх баявой гатоўнасці. Людскія рэсурсы непасрэдна ўплываюць на тэрміны мабілізацыйнага разгортвання УС, іх гатоўнасць да вядзення баявых дзеянняў, што ў наш час мае выключнае значэнне.

Таму ў сучасных умовах, як ніколі ў мінулым, патрабеюцца разумны падыход да рашэння праблемы свечасовай падрыхтоўкі і эфектыўнага выкарыстання ў вайне людскіх рэсурсаў. Для любой дзяржавы вельмі важна мець апроч кадравых УС пэўны мабілізацыйны рэзерв, які можа быць выкарыстаны для камплектавання УС пры пераходзе з мірнага на ваенны час і папаўнення страт падчас вядзення ваенных дзеянняў. Так, напрыклад, ЗША, якія маюць двухмільённую прафесійную армію, былі вымушаны для рашэння сваіх ваенна-стратэгічных задач у зоне Персідскага заліва прызваць з запасу да 250 тыс. рэзервістаў і дадаткова рыхтаваць іх да вядзення баявых дзеянняў у складзе шматнацыянальных сіл [1].

Праблема падрыхтоўкі і камплектавання УС асабовым саставам дастаткова складаная і патрабуе сур'ёзнай навуковай прапрацоўкі. Пытанні, звязаныя з вывучэннем стану людскіх рэсурсаў, іх падрыхтоўкай і эфектыўным выкарыстаннем у складзе УС вельмі шматгранныя. Да іх варта аднесці гістарычны аналіз айчыннага і замежнага вопыту камплектавання УС людскімі рэсурсамі, навукова абгрунтаванае азначэнне агульнай колькасці і чыстага прыросту насельніцтва на прагназуемы перыяд, складу насельніцтва па палавой і сацыяльнай прыналежнасці, узросце, а таксама ацэнку ўзроўню агульнай і тэхнічнай культуры насельніцтва. У кола пытанняў, звязаных з праблемай камплектавання УС людскімі рэсурсамі, таксама ўваходзіць арганізацыя дзяржаўнага кіравання камплектаваннем УС, вызначэнне і далейшае развіццё нарматыўна-прававой базы, рэгламентуючай парадак камплектавання УС людскімі рэсурсамі, вывучэнне сістэмы пераразмеркавання людскіх рэсурсаў паміж УС, эканомікай і асобнымі галінамі грамадскай вытворчасці.

Наяўнасць указаных праблем і пытанняў абумовіла актуальнасць і неабходнасць правядзення навуковых даследаванняў у дадзеным кірунку. Мэта *навуковага артыкула* – правя-

дзенне гістарычнага аналізу і выяўленне сучасных праблем камплектавання УС Рэспублікі Беларусь людскімі рэсурсамі.

Даследаванні ваенных гісторыкаў пацвярджаюць, што яшчэ з даўніх часоў існавалі і існуюць да цяперашняга часу тры шляхі камплектавання УС: на добраахвотнай аснове (па найме, вербаванні, кантракце, дамове і г. д.), на аснове воінскай павіннасці (рэкруцкі набор, прызыў і г. д.) і змешаны спосаб камплектавання (добраахвотна і прымусова).

Найбольш старажытным з'яўляецца спосаб камплектавання войск на добраахвотнай аснове. Яго зараджэнне адносіцца да трэцяга тысячагоддзя да н. э. і з'яўлення наёмных армій. З канца XV ст. наёмніцтва становіцца самым распаўсюджаным спосабам камплектавання УС, а наёмныя арміі – асноўнай ваеннай сілай дзяржаў.

У XVII–XVIII стст. пасля канчатковай перамогі абсалютызму і завяршэння ўтварэння нацыянальных дзяржаў у Заходняй Еўропе паўстала неабходнасць пераходу да пастаянных нацыянальных наёмных армій. Яны, па сутнасці, ужо з'яўляліся рэгулярнымі арміямі, але камплектаваліся па-ранейшаму па найме шляхам вербавання.

У XVIII–XIX стст. становіцца запатрабавала пераходу да новага спосабу камплектавання УС на аснове ўвядзення воінскай павіннасці, гэта значыць прымусовай сістэмы прыцягнення да ваеннай службы.

У Расійскай імперыі ўсеагульная воінская павіннасць, па якой да ваеннай службы прыцягвалася мужчынскае насельніцтва па дасягненні 21 года, уведзена з 1874 г. Асобы, вызваленыя ад ваеннай службы па розных ільготах (звыш 50 % прызыўнікоў), залічаліся ў апалчэнне на выпадак аб'яўлення вайны. Устаў аб воінскай павіннасці 1874 г. вызначыў агульны тэрмін ваеннай службы – 15 гадоў (на флоце – 10), з іх абавязковая ваенная служба – 6 гадоў (на флоце – 7), у запасе – 9 гадоў (на флоце – 3 гады).

Устаў прадугледжваў ільготы па адукацыі, адтэрміноўкі па сямейным становішчы і інш. Вызваленню ад службы падлягалі адзіныя сыны ў бацькоў, адзіныя карміцелі ў сям'і пры малалетніх братах і сёстрах. Ад ваеннай службы цалкам вызваляліся духавенства, лекары і выкладчыкі.

Пяхота і пешая артылерыя камплектаваліся па тэрытарыяльным прынцыпе. Для гвардыі, кавалерыі, флоту існаваў экстрэтарыяльны прынцып камплектавання. У ваенны час усе войскі папаўняліся прызыўнікамі і адпуснікамі (рэзервістамі) так, каб 75 % камплектавання праводзілася выхадцамі ўнутраных губерняў, гэта значыць рускімі, і толькі

чацвёртая частка папаўнялася жыхарамі памежных абласцей, такіх, як беларускія губерні.

Пераход да ўсеагульнай воінскай павіннасці паклаў пачатак фарміраванню запасу падрыхтаваных рэзерваў і стварыў умовы для павелічэння колькасці арміі. Крыніцы камплектавання былі пашыраны амаль на 20 %. Да пачатку Руска-турэцкай вайны 1877–1878 гг. у арміі налічвалася 1474500 чалавек, з іх на абавязковай ваеннай службе знаходзілася больш за 722 тыс., а ў запасе каля 752 тыс. Падчас войнаў працягвалася папаўненне арміі, агульную колькасць якой атрымалася дасягнуць да 1548432 чал. Падрыхтаваная масавая рэгулярная руская армія змагла паспяхова весці баявыя дзеянні на двух тэатрах (Балканах і Каўказе) і атрымліваць пераканаўчыя перамогі [2].

У 1912 г. у Расійскай імперыі быў прыняты новы закон аб воінскай павіннасці. У ім прызыўны ўзрост быў зніжаны з 21 да 20 гадоў. У мэтах павелічэння колькасці войска і флоту тэрміны абавязковай ваеннай службы скарачаліся з 5 да 3 гадоў у пяхоце і палявой артылерыі, у астатніх войсках – з 5 да 4 гадоў, а на флоце – з 7 да 5 гадоў. Служба ў запасе была падзелена на два разрады. Асобы маладога ўзросту, якія знаходзіліся ў запасе, складалі першы разрад, яны прызначаліся для папаўнення палявых войск, прызыўнікі старэйшага ўзросту – другі разрад – для ўкамплектавання рэзервовых войск, а таксама тылавых часцей.

Прынцып усеагульнага воінскага абавязку быў захаваны і ў савецкі перыяд, калі паўстала неабходнасць будаўніцтва новай Рабоча-сялянскага Чырвонай Арміі. У адпаведнасці з першай Канстытуцыяй Беларускай ССР, прынятай 3 лютага 1919 г. у Мінску на I Усебеларускім з'ездзе Саветаў рабочых, сялянскіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў, у мэтах усеагульнай аховы заваёў рэвалюцыі ўсталёўвалася ўсеагульная воінская павіннасць. Канстытуцыя прадугледжвала, што «Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка Беларусі прызнае абавязкам усіх грамадзян Рэспублікі абарону сацыялістычнай Бацькаўшчыны», гэта значыць, незалежна ад класавай прыналежнасці ўсе грамадзяне, якія адносяцца як да працоўных, так і «непрацоўных элементаў», у абавязковым парадку павінны былі выконваць павіннасці ў інтарэсах абароны рэспублікі. Адначасова Канстытуцыяй уводзілася прынцыповая норма: абарона рэвалюцыі са зброяй у руках з'яўляецца ганаровым правам, якое даецца не ўсім грамадзянам, а толькі працоўным. На непрацоўныя элементы ўскладалася выкананне іншых абаронных абавязкаў (будаўніцтва аба-

рончых будынкаў і выкананне іншых павіннасцей для патрэб абароны).

Да ліку першых дэкрэтаў, якія ўстанаўлівалі правыя асновы фарміравання і камплектавання новай арміі, адносіліся нарматыўныя правыя акты РСФСР: Дэкрэт Саўнаркама ад 28 (15) студзеня 1918 г. «Аб арганізацыя Чырвонай Арміі»; Дэкрэт Саўнаркама ад 14 (1) лютага 1918 г. «Аб арганізацыі сацыялістычнага рабоча-сялянскага флоту»; Дэкрэт УЦВК ад 22 красавіка 1918 г. «Аб абавязковым навучанні ваеннаму мастацтву працоўных»; Дэкрэт УЦВК ад 23 красавіка 1918 г. «Аб адмене выбарнасці каманднага саставу»; Дэкрэт УЦВК ад 29 мая 1918 г. «Аб прымуковым набору ў Чырвоную Армію» і інш. На падставе гэтых дакументаў былі сфармуляваны правыя асновы і прынцыпы арганізацыі савецкіх УС: новая армія з'яўлялася інструментам дыктатуры пралетарыяту і арганізоўвалася на аснове класавага прынцыпу (рабоча-сялянская) [3].

У другой Канстытуцыі БССР, прынятай VIII Усебеларускім з'ездам Саветаў 11 красавіка 1927 г., былі прадубліраваны нормы, уведзеныя першай Канстытуцыяй: «У мэтах усеагульнай аховы заваёў Вялікай Рабоча-сялянскай Рэвалюцыі, Беларуская Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка прызнае абавязкам усіх грамадзян Рэспублікі абарону сацыялістычнай Бацькаўшчыны і ўсталёўвае ўсеагульную воінскую павіннасць» [4].

Ганаровае права абараняць Рэвалюцыю са зброяй у руках даецца толькі працоўным, на непрацоўныя элементы ўскладаецца «адпраўленне іншых воінскіх абавязкаў».

Пасля сканчэння Грамадзянскай вайны быў здзейснены пераход да кадрава-тэрытарыяльнай сістэмы камплектавання УС. Прававой асновай пераходу да змешанай сістэмы стаў Дэкрэт УЦВК і Саўнаркама ад 8 жніўня 1923 г. «Аб арганізацыі тэрытарыяльных Ваенных часцей і правядзенні ваеннай падрыхтоўкі працоўных». Законам СССР ад 18 верасня 1925 г. «Аб абавязковай ваеннай службе» ўсталёўвалася ўсеагульная абавязковая ваенная служба працоўных мужчынскага полу з 19 да 40 гадоў уключна. Абавязковая ваенная служба складалася з трох этапаў: дапрызыўная падрыхтоўка, тэрмінам два гады, да якой прыцягваліся ўсе працоўныя мужчынскага полу па дасягненні імі 19 гадоў; абавязковая ваенная служба працяглася пяць гадоў, на якую грамадзяне прызываліся па дасягненні імі 21 года; стан у запасе [3].

Гэтым жа законам была таксама прадугледжана добраахвотная ваенная служба тэрмінам 1 год, на якую прымаліся грамадзяне ва ўзросце ад 18 да 34 гадоў. Добраахвотная служба, як правіла, у тэрмін абавязковай службы не заліч-

валася. Таксама была прадугледжана і звыш-тэрміновая ваенная служба, якую маглі праходзіць у добраахвотным парадку асобы малодшага кіруючага саставу РСЧА. Вайскоўцы, пакінутыя на звыштэрміновую службу, абавязаны былі праслужыць не менш аднаго года, а ў далейшым – да дасягнення імі 35-гадовага (а ў ваенна-марскім флоце – 45-гадовага) узросту [3].

Заканадаўствам аб ваеннай службе была прадугледжана працэдура вызвалення асобных катэгорый грамадзян ад абавязковай ваеннай службы. Так, ад адбывання абавязковай ваеннай службы са зброяй у руках маглі быць вызвалены грамадзяне, якія ўваходзілі па нараджэнні і выхаванні ў склад сем'яў, прыналежных да сект, рэлігійных вучэнні якіх былі забаронены савецкім заканадаўствам. Прыняцце рашэнняў аб вызваленні такіх грамадзян ад ваеннай службы ўваходзіла ў кампетэнцыю губернскіх судаў. Грамадзяне, вызваленыя ад абавязковай ваеннай службы па рэлігійных перакананнях і прызнаныя пасля медыцынскага агляду прыдатнымі да ваеннай службы, накіроўваліся на працу па барацьбе з эпідэміямі або на адпаведныя агульнакарысныя працы (барацьба з ляснымі пажарамі, з эпідэміямі, земляныя працы і г. д.). У ваенны час грамадзяне, вызваленыя ад службы па рэлігійных перакананнях, падлягалі прыцягненню ў асобыя каманды для абслугоўвання фронту.

З прыняццем у 1936 г. другой Канстытуцыі СССР, а ў 1937 г. – новай Канстытуцыі БССР, норма аб ганаровым праве працоўных на ўзброеную абарону рэвалюцыі ўжо не ўжываецца. У адпаведнасці з патрабаваннямі новых Канстытуцый воінская служба ў РСЧА ўяўляе ганаровы абавязак грамадзян СССР, а абарона Бацькаўшчыны з'яўлялася святым доўгам кожнага грамадзяніна СССР. Таксама на канстытуцыйным узроўні была ўсталявана адказнасць грамадзян за невыкананне канстытуцыйнага доўгу па абароне Бацькаўшчыны [5].

1 верасня 1939 г. быў прыняты закон «Аб усеагульным воінскім абавязку», які ў адрозненне ад закона СССР ад 18 верасня 1925 г. «Аб абавязковай ваеннай службе» ўжо не даваў грамадзянам права на вызваленне ад ваеннай службы па рэлігійных перакананнях, а таксама не прадугледжваў службы ў тылавым апалчэнні. У адпаведнасці з артыкулам 3 Закона СССР ад 1 верасня 1939 г. усе мужчыны, якія з'яўляюцца грамадзянамі СССР незалежна ад расы, нацыянальнасці, веравызнання, адукацыйнага цэнзу, сацыяльнага паходжання і становішча, абавязаны былі адбываць ваенную службу ў складзе УС СССР. На абавязковую ваенную службу прызываліся грама-

дзяне, якія ў год прызыву дасягалі 19 гадоў, а асобы, якія скончылі сярэдняю школу і ёй адпаведныя навучальныя ўстановы, – 18 гадоў.

У гады Вялікай Айчыннай вайны камплектаванне войска праводзілася на аснове ўсеагульнай мабілізацыі, а таксама прызыву асоб, якія дасягнулі 18 гадоў. Акрамя таго, здзяйсняўся прыём добраахвотнікаў на фронт. Заканадаўства аб абароне было дапоўнена шэрагам асобых нарматыўных актаў, уведзеных у надзвычайным парадку. Так, ужо 23 чэрвеня 1941 г. былі выдадзены нарматыўныя прававыя акты «Аб ваенным становішчы», «Аб аб'яўленні ў асобных мясцовасцях СССР ваеннага становішча», «Аб мабілізацыі ваеннаабавязаных па шэрагу ваенных акруг». Пазней было абвешчана ваеннае становішча на чыгунках, на марскім і рачным транспарце і прыняты шэраг іншых нарматыўных прававых актаў.

Усеагульная і поўная мабілізацыя мужчын і частковая жанчын была праведзена ў чэрвені-ліпені 1941 г. Затым штогод праводзіліся прызывы. Усяго ў гады Вялікай Айчыннай вайны ў войска і на флот было прызвана каля 31 млн чал., у тым ліку ў якасці добраахвотнікаў праз ваенныя камісарыяты прайшло больш за 3 млн чал. Для параўнання ў Германіі і на тэрыторыі Аўстрыі за ўсю Другую сусветную вайну было мабілізавана каля 24 млн чал., а ў цэлым у свеце – больш за 110 млн чал. [6].

Пасля вайны і дэмабілізацыі з 1946 па 1948 г., прызывы ў армію не праводзілася. Моладзь прызыўнога ўзросту накіроўвалася на аднаўленчыя працы на шахтах, прадпрыемствах цяжкага машынабудавання, будоўлях. 3 мая 1945 г. да 1948 г. колькасць УС СССР была скарачана з 11 млн 365 тыс. да 2 млн 874 тыс. вайскоўцаў. У 1949 г. тэрмін службы ў сухапутных войсках і авіяцыі быў усталяваны 3 гады, на флоце – 4 гады. Ад прызыву ў армію вызваліліся студэнты інстытутаў. Студэнты ў ВНУ праходзілі ваенную падрыхтоўку, атрымлівалі званне лейтэнанта запasu і без праходжання службы залічаліся ў запас [7].

Пытанні воінскага абавязку і ваеннай службы былі рэгламентаваны новым Законом СССР «Аб усеагульным воінскім абавязку» ад 12 кастрычніка 1967 г. У адпаведнасці з ім былі ўсталяваны новыя тэрміны абавязковай ваеннай службы: для салдат і сяржантаў Савецкай Арміі, берагавых часцей і авіяцыі Ваенна-Марскога Флоту – 2 гады; для матросаў і старшынаў караблёў, судаў і берагавых часцей баявога забеспячэння Ваенна-Марскога Флоту – 3 гады.

Упершыню ў айчынным ваенным заканадаўстве для салдат, матросаў, сяржантаў і старшынаў, якія маюць вышэйшую адукацыю, прадугледжваўся скарачаны тэрмін абавязковай

ваеннай службы – 1 год. Прызыўны ўзрост усталяўся – 18 гадоў да дня прызыву.

Прызыву папярэднічала абавязковая прыпіска да прызыўных участкаў па месцы жыхарства грамадзян, якім у год прыпіскі спаўняецца 17 гадоў. Інстытут альтэрнатыўнай грамадзянскай службы законам не быў прадугледжаны.

Увод у 1979 г. савецкіх войскаў у Афганістан і іх удзел у баявых дзеяннях запатрабаваў дадатковага камплектавання войска. Аднак у пачатку 1980-х гг. Савецкі Саюз сутыкнуўся са скарачэннем прызыўнога кантынгенту, якое настала з прычыны дэмаграфічных праблем, звязаных з наступствамі Вялікай Айчыннай вайны. У гэтай сувязі палітбюро ЦК КПСС было прынята рашэнне з 1 студзеня 1984 г. спыніць выдачу адтэрміновак ад прызыву юнакам, якія паступаюць у вышэйшыя навучальныя ўстановы. Адтэрміноўкі былі захаваны толькі студэнтам 12 вядучых ВНУ краіны, а таксама чатыром факультэтам МДУ імя Ламаносава. Са спыненнем вайны ў Афганістане і вывадам савецкіх войскаў у СССР былі адноўлены адтэрміноўкі ад прызыву студэнтам, якія навучаюцца на дзённай (вочнай) форме ва ўсіх без выключэння ВНУ [7].

З распадам СССР у снежні 1991 г. УС СССР былі ненадоўга ператвораны ў Аб'яднаныя УС Садружнасці Незалежных Дзяржаў (АУС СНД). Аднак неўзабаве кіраўнікі дзяржаў СНД падпісалі Пратакол аб спыненні шэрагу шматбаковых дамоў, заключаных у рамках СНД, у тым ліку і нерэалізаванай Дамовы ад 20 сакавіка 1992 года «Аб прынцыпах камплектавання АУС СНД і праходжанні ў іх ваеннай службы» [7].

Незалежная Рэспубліка Беларусь, як і шматлікія іншыя краіны, прызыўную сістэму не можа адхіліць па аб'ектыўных прычынах – утрыманне дарагой цалкам прафесійнай арміі эканоміцы сёння не вытрымаць. У цяперашні час нікому ў свеце, акрамя ЗША, не пад сілу ўтрымліваць мільённую прафесійную армію. У Рэспубліцы Беларусь УС камплектуецца двума спосабамі: прызывам грамадзян на ваенную службу і прыёмам грамадзян у добраахвотным парадку на ваенную службу па кантракце.

Усеагульны ваінскі абавязак у Беларусі ўсталяваны Канстытуцыяй рэспублікі. У адпаведнасці з артыкулам 57 Канстытуцыі, «абарона Рэспублікі Беларусь – абавязак і святы доўг кожнага грамадзяніна» [8]. Парадак праходжання ваінскай службы рэгулюецца законам Рэспублікі Беларусь ад 5 лістапада 1992 г. № 1914 – XII «Аб ваінскім абавязку і ваінскай службе». Новая рэдакцыя ўказанага закона (ад 22 ліпеня 2003 г.) усталявае наступныя віды ваінскай службы: ваенная служба, якая падзя-

ляецца на абавязковую тэрміновую ваенную службу па прызыве і добраахвотную ваенную службу па кантракце; служба ў рэзерве, якая заключаецца ў абавязковым парадку грамадзянамі, што падлягаюць прызыву на тэрміновую ваенную службу, выкананне ваінскага абавязку шляхам удзелу ў занятках і навучальных зборах у мэтах атрымання ваенна-ўліковай спецыяльнасці без спынення працоўнай дзейнасці [9].

Прызыву на ваенную службу і службу ў рэзерве падлягаюць усе грамадзяне Рэспублікі Беларусь мужчынскага полу ва ўзросце ад 18 да 27 гадоў, якія знаходзяцца на ваінскім ўліку і не знаходзяцца ў запасе.

Захоўваючы тэрміновую ваенную службу, ваенна-палітычнае кіраўніцтва Рэспублікі Беларусь зыходзіць з таго, што служба па прызыве з'яўляецца эфектыўным спосабам падрыхтоўкі ваенна-падрыхтаванага рэзерву.

Працягласць тэрміновай ваеннай службы па прызыве ў Рэспубліцы Беларусь – 18 месяцаў, для асоб з вышэйшай адукацыяй – 12 месяцаў. Для прызыўнікоў, якія паспяхова прайшлі навучанне на ваенных кафедрах або факультэтах вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў па праграмах падрыхтоўкі малодшых камандзіраў, тэрмін ваеннай службы па прызыве скарачаецца да 6 месяцаў. Аднак для асоб, якія выяўляюць жаданне праходзіць ваенную службу па прызыве на афіцэрскіх пасадах і прэтэндуюць на прысваенне ім афіцэрскага звання, працягласць ваеннай службы павялічана і складае 24 месяцы.

З 1994 г. частка УС Рэспублікі Беларусь камплектуецца па кантракце. У цяперашні час ваенную службу па кантракце салдаты і сяржанты праходзяць па найбольш складаных, у першую чаргу тэхнічных, спецыяльнасцях, асабліва якія за перыяд тэрміновай службы ў поўным аб'ёме не ўяўляецца магчымым.

У 2010 г. ва УС Рэспублікі Беларусь скончана практычная праца па рэалізацыі «Праграмы ўдасканалення сістэмы камплектавання ўзброеных сіл салдатамі і сяржантамі на 2005 – 2010 гады». Адным з асноўных кірункаў рэалізацыі ўказанага дакумента з'яўляецца павелічэнне ў беларускай арміі долі салдат і сяржантаў, якія праходзяць ваенную службу па кантракце. У выніку рэалізацыі дадзенай праграмы доля добраахвотнікаў, якія праходзяць ваенную службу на ваінскіх пасадах салдат і сяржантаў, у 2010 г. склала каля 50 % ад штатнай колькасці салдат і сяржантаў.

Акрамя гэтага, уяўляе значную цікавасць і вопыт увядзення новага віду службы – служба ў рэзерве. Тэрмін службы ў рэзерве вылічаецца навучальнымі гадамі і гадзінамі, ён усталяваны

для грамадзян, якія прайшлі навучанне на ваенных кафедрах або факультэтах ВУН – 1 навучальны год; для грамадзян, якія маюць вышэйшую адукацыю, – 2 навучальныя гады; для грамадзян без вышэйшай адукацыі – 3 навучальныя гады [10].

Рэзервісты прыцягваюцца на заняткі і зборы, якія праводзяцца па зацверджаных праграмах у ваенскіх часцях, у якіх яны знаходзяцца на ўліку. Працягласць заняткаў і вучэбных збораў складае: для першага навучальнага года – ад 300 да 850 вучэбных гадзін у залежнасці ад атрымліваемай рэзервістам ваенна-ўліковай спецыяльнасці; для другога і трэцяга навучальных гадоў – 250 вучэбных гадзін.

У 2005–2010 гг. на гэты від службы штогод прызываліся да 3 тыс чалавек. Падрыхтоўка рэзервістаў арганізавана па 111 спецыяльнасцях. Увядзенне ў Беларусь абавязковай службы ў рэзерве дазволіла ва ўмовах паніжэння прызыўных рэсурсаў краіны аптымізаваць працэс падрыхтоўкі ваенна-абучанага рэзерву [11].

Такім чынам, з улікам геапалітычнага становішча рэспублікі, зыходзячы з неабходнасці масавай падрыхтоўкі ваенна-абучаных мабілізацыйных рэсурсаў, з улікам эканамічных магчымасцей дзяржавы і іншых яго асаблівасцей у Беларусі прынята і рэалізуецца канцэпцыя змешанага спосабу камплектавання УС. Спалучаючы перавагі прызыўнога і добраахвотнага прынцыпаў камплектавання войска, ваенна-палітычнае кіраўніцтва краіны здзяйсняе паступовае павышэнне прафесіяналізацыі УС, імкнучыся давесці ў найбліжэйшы час суадносіны прафесійных вайскоўцаў і грамадзян, якія праходзяць ваенную службу па прызыве, да парытэтных суадносін 50/50 %.

Разам з тым, узнікшая ў Рэспубліцы Беларусь дэмаграфічная сітуацыя характарызуецца паглыбленнем працэсу натуральнага змяншэння насельніцтва. Адмоўная дынаміка асноўных дэмаграфічных паказчыкаў, якая адбылася за апошнія дзесяцігоддзі, дасягнула ўзроўню, што ўяўляе патэнцыяльную пагрозу ўстойліваму развіццю дзяржавы і нацыянальнай бяспекі. Аналізуючы ў агульных рысах дэмаграфічную сітуацыю, важна адзначыць, што з 2007 г. у краіне назіраецца змяншэнне прызыўнога кантынгенту. Колькасць народжаных юнакоў за апошнія 16 гадоў скарацілася практычна на 23 тыс. чалавек.

Прагнозныя паказчыкі сведчаць, што прызыўны кантынгент да 2015 г. штогод будзе скарачацца на 3–4 тыс. чалавек, і толькі ў 2024 г. азначацца яго пэўны рост.

Акрамя гэтага, з кожным годам у сувязі з памяншэннем узроўню нараджальнасці юнакоў адбываецца хуткае старэнне насельніцтва.

Па ацэнках спецыялістаў, пры захаванні азначаных дэмаграфічных працэсаў у 2050 г. колькасць насельніцтва Беларусі складзе 7960 тыс. чал., пры гэтым доля насельніцтва ва ўзросце да 15 гадоў – 12,8 %, а старэй за 60 гадоў – 35,8 %.

Асноўным фактарам памяншэння колькасці прызыўнікоў з'яўляецца адтэрміноўка ад прызыву. Першай па частаце выступае адтэрміноўка для працягу адукацыі. Так, ва ўстановах адукацыі краіны зараз навучаецца прыкладна 73 % ад агульнай колькасці прызыўнікоў [12].

Адтэрміноўка па стане здароўя таксама з'яўляецца самай распаўсюджанай. Па даных Цэнтральнай ваенна-медыцынскай камісіі, 26 % прызыўнікоў маюць адтэрміноўкі па стане здароўя. Нараўне з гэтым варта ўлічыць, што пэўная частка прызыўнікоў не можа праходзіць службу ва Узброеных Сілах у сувязі з ужываннем наркатыкаў і наяўнасці судзімасці.

Такім чынам, супаставіўшы ўсе даныя і прааналізаваўшы рашэнні прызыўных камісій, можна адзначыць, што пры захаванні існуючых тэндэнцый праходзіць службу ва Узброеных Сілах змога не больш чым 22 % ад агульнай колькасці грамадзян, якія падлягаюць прызыву.

Праведзены ў працы аналіз, у тым ліку і замежнага вопыту, камплектавання войск дазваляе выявіць некалькі магчымых крыніц паніжэння напружанасці, звязанай з недахопам прызыўнога кантынгенту:

- па-першае, перагляд заканадаўчай базы ў галіне выдачы адтэрміновак;
- па-другое, далейшае ўдасканаленне кантрактнай формы камплектавання войск з захаваннем абавязковага прызыву на ваенную службу;
- па-трэцяе, стварэнне інстытута альтэрнатыўнай службы.

Па выніках праведзеных разлікаў, у сукупнасці ўсё гэта дазволіць павялічыць прызыўны кантынгент прыкладна на 30 %.

Атрыманыя вынікі паказваюць, што для павышэння эфектыўнасці дзяржаўнага кіравання камплектаваннем Узброеных Сіл людскімі рэсурсамі патрабуецца правядзенне самых сур'ёзных ваенна-навуковых даследаванняў, накіраваных на вылучэнне найбольш прыярытэтных шляхоў фарміравання заканадаўчай базы і абгрунтавання новых спосабаў камплектавання войск.

Такім чынам, для вышэйадзначанага неабходна:

1. Рэтраспектыўны аналіз вопыту камплектавання УС асабовым саставам і сучаснай ваенна-прававой літаратуры дазволіў вылучыць тры прынцыпы камплектавання: экстэ-

рытарыяльны, калі войскі камплектуюцца прызыўнікамі з ліку жыхароў розных рэгіёнаў; тэрытарыяльны, калі войскі камплектуюцца вайскоўцамі з насельніцтва той мясцовасці, дзе дыслацыруюцца камплектуемыя воінскія часці; змешаны – спалучаныя першы і другі прынцыпы.

2. Воінская павіннасць да нашага часу застаецца асноўным спосабам камплектавання УС асабовым саставам абсалютнай большасці дзяржаў свету, у тым ліку і Рэспублікі Беларусь. Прызыўны кантынгент УС неабходны перш за ўсё для падрыхтоўкі масавага ваенна-абучанага рэзерву, які можа быць запатрабаваны ў выпадках буйнамаштабнага ваеннага канфлікту або шырокамаштабнай вайны. Таксама прызыў на ваенную службу як сістэма, якая ахоплівае ўсю краіну, з'яўляецца важным сродкам кансалідацыі нацыі і сацыяльнай інтэграцыі прадстаўнікоў розных этнічных і сацыяльных груп. Немалаважным з'яўляецца і той факт, што прызыўная армія абыходзіцца дзяржаве значна танней, чым дарагая прафесійная.

3. З увядзеннем воінскай павіннасці значнае развіццё атрымлівае змешаны спосаб камплектавання УС, гэта значыць па прызыве (па прымусе) і на добраахвотнай аснове (па кантракце, дагаворы, дамовы і г. д.) пасля сканчэння ваеннай службы па прызыве.

На добраахвотную аснову камплектавання УС перайшлі ЗША, Вялікабрытанія, Францыя, Канада і шэраг іншых дзяржаў. У наш час спосаб камплектавання УС па найме на добраахвотнай аснове ў Рэспубліцы Беларусь атрымлівае новае развіццё. Пераход да добраахвотнага камплектавання УС на кантрактнай аснове з'яўляецца надзвычай складаным працэсам, звязаным з рашэннем шэрагу палітычных, ваенных, сацыяльных, эканамічных, дэмаграфічных і іншых праблем. Адначасова кардынальна змяняюцца падыходы да метадаў падрыхтоўкі радавога і сяржанцкага саставу, якія патрабуюць (нараўне з рэзкай іх інтэнсіфікацыяй) выкарыстання найноўшых метадаў навучання, заснаваных на самых перадавых тэхналогіях і дасягненнях навукі і тэхнікі.

4. Варта адзначыць, што рашэнне дадзеных задач немагчыма без глыбокай навуковай прапрацоўкі і абгрунтавання шляхоў іх рашэння. Толькі навуковы падыход дазволіць сфарміраваць мноства рацыянальных, з пункту погляду вылучанага крытэрыю, варыянтаў перспектыв-

най сістэмы падрыхтоўкі і назапашвання мабілізацыйных людскіх рэсурсаў, вылучыць найбольш прымальны з іх у канкрэтна ўзнікаючых умовах ваенна-палітычнага і сацыяльна-эканамічнага становішча.

Літаратура і крыніцы

1. Иванов, В.М. Главная цель – профессиональная армия / В.И. Иванов // Независимое военное обозрение. – 2004. – 5 нояб.
2. Устав о воинской повинности 1874 года // Сборник правительственных распоряжений по введению общей воинской повинности. – СПб., 1874. – Т. 1. – С. 9.
3. Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР 1918 г., № 15, ст. 215; 1918 г., № 17, ст. 245; 1918 г., № 32, ст. 325; 1918 г., № 31, ст. 413; 1918 г., № 33, ст. 443; 1918 г., № 33, ст. 444; 1918 г., № 41, ст. 518; Пятый Всероссийский съезд Советов (стенографический отчёт). Изд. ВЦИК, – М.: 1918. – С. 211–214.
4. Конституция (Основной закон) Белорусской Советской Социалистической Республики (утверждена VIII Всебелорусским съездом Советов 11 апреля 1927 г.) – Минск: Изд-во НКЮ БССР, 1927.
5. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (утверждена Постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 г.). – М.: Юридическое Изд-во НКЮ СССР, 1937.
6. Шлык, Ю.Ф. К вопросу о принципах и способах комплектования Вооруженных Сил Российской Федерации в мирное время / Ю.Ф. Шлыков // Военная мысль. – 2006. – № 4.
7. Смирнов, В.В. Контрактная армия в России: проблемы и пути их решения / В.В. Смирнов // Военная мысль. – 2008. – № 2.
8. Конституция Республики Беларусь (с изменениями и дополнениями, принятыми на Республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.) <<http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=P00400002>>. – Минск: Амалфея, 2006. – 48 с.
9. О воинской обязанности и воинской службе: Закон Республики Беларусь от 5 ноября 1992 года № 1914–XII // Ведомости Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь, 1992, № 29, ст. 501; 1995, № 22 – 23, ст. 309.; Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2003, № 85, 2/976.
10. Гурулёв, С.П. Актуальные вопросы реформирования Вооруженных Сил Республики Беларусь [Электронный ресурс] / Сайт МО РБ. – Режим доступа: <http://www.mod.mil.by> <<http://www.mod.mil.by/statyagurulev.html>>.
11. Гурулёв, С.П. Совершенствование системы комплектования Вооруженных Сил / С.П. Гурулёв // Армия. – 2006. – № 5.
12. Гурулёв, С.П. Республика Беларусь – суверенное независимое государство, проводящее многовекторную, миролюбивую политику. Гарантом независимости и территориальной целостности суверенной Беларуси выступают её Вооружённые Силы // Армия и флот. – 2007. – № 2.

Summary

The article deals with historic experience of military recruiting. The legal base and statistics are analyzed. At the article the particular attention is paid to problems of military recruiting and their solutions in modern conditions.

Паступіў у рэдакцыю 11.04.2011 г.